

“DELİLİĞİN TARİHİ” BAĞLAMINDA TOPLUMSAL ÖTEKİLİĞİN İNŞASINA DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Feyza Şule GÜNGÖR*

ÖZ

Michel Foucault Deliliğin Tarihi'nde delilik söylemi üzerinden, Batı düşüncesine hakim olan ve özellikle de 18. yüzyıldan itibaren bir strateji haline gelen düzenleme ve dışlama mekanizmalarını soruşturmuştur. Foucault, “delilik” söyleminin oluşum kurallarını, söylemi oluşturan ilişkiler ağını ve dönüşümleri tartışırken normal ve anormali ayıran edimin niteliğine ulaşmaya çalışmaktadır. Foucault'nun ötekileştirmenin tarihte delilik üzerinde işleyişine dair analizi günümüz toplumlarındaki dışlama mekanizmalarına karşı bir sistem eleştirisi olarak da değerlendirilebilir.

Bu çalışmada farklı epistemelerde bir söylem üzerinde konuşabilmemizi ve düşünebilmemizi sağlayan koşulları delilik bağlamında inceleyecek ve toplumsal ötekinin oluşmasında etkin olan stratejik yapı ve güçleri sorgulamaya çalışacağız. Bu sorgulama ile amacımız toplumsal ötekinin oluşumundaki iktisadi, siyasi, dini, tıbbi, sosyal, kültürel ve düşünsel kodları üreten stratejik yapının çağın yeni ötekilik türleri inşasını değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Foucault, delilik, ötekilik, söylem, arkeoloji.

AN EVALUATION ON THE FORMATION OF SOCIAL OTHERNESS IN THE CONTEXT OF "HISTORY OF MADNESS"

ABSTRACT

In the History of Madness, Michel Foucault looked into the mechanisms of regulation and exclusion, which dominated the Western thought and became a strategy especially since the 18th century, through madness discourse. Foucault tries to reach the quality of the act which distinguishes between normal and abnormal while discussing the formation rules of the "madness" discourse, the network of associations generating the discourse and transformations. Foucault's analysis on the way that otherness works on insanity in history can also be considered as a system criticism against the exclusion mechanisms in contemporary societies.

In this study, we will examine the conditions that allow us to talk and think about a discourse in different epistemes within the context of madness and we will try to question the strategic structures and forces that are effective in the formation of the social other. Our aim with this questioning is to evaluate the formation of new otherness types of the age by the strategic structure, which produces economic, political, medical, social, cultural and intellectual codes in the formation of social otherness.

Key Words: Foucault, madness, otherness, discourse, archeology.

* Doktor Öğretim Üyesi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Felsefe Bölümü,
feyza_sule@hotmail.com

FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), <http://flsfdergisi.com/>

2018 Bahar/Spring, sayı/issue: 25, s./pp.: 131-144

ISSN 2618-5784

Makalenin geliş tarihi: 26.02.2018

Makalenin kabul tarihi: 26.03.2018

Giriş

Michel Foucault *Deliliğin Tarihi*’nde delilik söylemi üzerinden, Batı düşüncesine hakim olan ve özellikle de 18. yüzyıldan itibaren bir strateji haline gelen düzenleme ve dışlama mekanizmalarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Foucault bu çalışmayı yaparken kendini çok karmaşık bir alanda kazı yapan bir arkeologa benzetmektedir. Odaklandığı nokta kazı sonucu çıkarılan belgelerin tekil varlıkları değil, belgelerin kazılıp çıkarıldığı alanın bütünsel yerleşimi içindeki anlamlarıdır. Onun çalışmasını bir tarih araştırması olmanın ötesine taşıyan da bu noktadır. Araştırmasında çok detaylı bir şekilde ele alınmış olsa da amacının belirli bir tarihte deliliğin türleri, günümüz deliliğinden farkları ya da tedavi yöntemleri olmadığının sıklıkla altını çizer. Foucault belirli bir epistemede bir şey hakkında konuşabilmemize olanak veren koşulları delilik nesnesi üzerinden incelemek istemiştir.¹

Foucault, bir epistemede “delilik” diye bahsedilen söylemin oluşum kurallarını, dönüşümleri, söylemi oluşturan ilişkiler ağını tartışırken esasında normal ve anormali ayıran edimin niteliğine ulaşmaya çalışmaktadır. Söylem oluşumunda onun takip ettiği düzenli birlikler, süreklilikler değil akıl ile akıl dışı arasındaki mesafeyi kurgulayan, gerektiğinde dönüştüren kopma ve kırılmalardır. Arkeolojik çözümlemenin amacı akıl ile akıl dışı arasındaki kopmanın farklı epistemeler arasında farklı belirlenimlere sahip olmasının koşullarını, alanını, nedenlerini ve daha da kritik olarak hedefini sorgulamaktır. Farklı epistemelerde toplumsal ötekinin oluşumundaki iktisadi, siyasi, tıbbi, sosyal, kültürel ve düşünsel kodların çözümlenmesi suretiyle, Öteki konumunun daimiliğinin nedenleri de daha net olarak izlenebilir.

Foucault ötekileştirmenin tarihte delilik üzerinde nasıl işlediğini analiz ederek günümüz toplumunun bir bölümünü dışarıya itiş sürecini açıklayan bir sistem eleştirisi sunarak bir yandan bugünün tarihini de yazma amacındadır. ² Öteki konumu öznelere değişse de doldurulmak üzere hazır beklemektedir; dışlama mekanizmalarının işleyiş, sistem ve bağlantıları değişse de dışlama ve kovma pratiğine maruz kalan yeni ötekilikler ivedi bir şekilde türetilmektedir.

Bu çalışmada, dışlama mekanizmalarını sorgulayabilmek için öncelikle düşüncenin sürekliliklerle değil süreksizliklerle, kopuş, kırılma ve dönüşümlerle oluşmasının bir söylem açısından anlamını tartışmaya çalışacağız. Bu tartışmanın ardından farklı epistemelerde bir söylem

¹ Allan Megill, *Aşırılığın Peygamberleri: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida*, Çev.: Tuncay Birkan, Ayraç Yay., Ankara, 2008, s.285; Gary Gutting, Foucault, Dost Yay., Ankara, 2010, s.57-58

² Işıl Bayar, *Tarih Anlayışları Bakımından G.W.F. Hegel, F. Nietzsche ve M. Foucault*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2004 / Cilt: 21 / Sayı: 2, s.251

üzerinde konuşabilmemizi ve düşünebilmemizi sağlayan koşulları delilik bağlamında inceleyeceğiz. Son olarak da ikinci bölümde analiz edilen koşulların yeni ötekilik türleri yaratma açısından işlevini sorgulayacağız. Foucault kesintiye uğramış bir diyalog olarak nitelendirdiği delilikten geriye sessizlik ve unutuşun kaldığını ifade etmiş ve “ben bu dilin tarihini değil, bu sessizliğin arkeolojisini yapmak istedim”³ diyerek kaybolan sesin farklı tonlarla başka ötekiliklerde nasıl yansıdığını bulmaya çalışmıştı. Bizim de benzer olarak amacımız çağın kovma tarihinin öznelere (göçmen/sürgün/mülteci) dışlama, tecrit ve sallantıda bir varoluş tarzı dayatan stratejik yapının yeni ötekilik türleri yaratımını değerlendirmek ve bu inşaya karşı düşünce tarzlarımızı yeniden yapılandırıp yapılandıramayacağımızı tartışmaktır.

Kopuşlar, Kırılmalar ve Söylemler

Foucault, söylem arkeolojisi ile belirli bir dönemde bir söylemin oluşum şartlarını, nedenlerini ve söylemin üzerinde inşa edildiği toprağı tarihçiden farklı soru ve perspektiflerle analiz etme çabasındadır. Bu analizde bir tarihçiden ayrıldığı en önemli nokta, tarihçinin tarihi süreklilik arz eden bir bütün olarak görmesine karşın, onun süreksizlikleri, kopmaları, kırılmaları, değişim ve dönüşümleri takip etmesidir. Foucault sessizlik ve unutuşun peşinde bir arkeolog gibi, bir söylem oluşumunda resmi tarihin kayıtlarına girememiş izleri aramaktadır.

Foucault bu arayışta bilgidен çok bilgiyi mümkün kılan alan ile ilgili olduğu için geleneksel yöntemden farklı bir rotayı takip etmektedir. Söylemsel çözümleme için “tarih içinde sürekliliklerin nasıl sağlanabildiği, birbirinden farklı ve ardışık akıl için bir ve aynı olan tasarımın hangi biçimde devam edebildiği ve tek bir ufuk oluşturabildiği, hangi eylem biçiminin ve hangi dayanağın intikaller, yeniden ele geçirmeler, unutmalar ve tekrarlamalar oyununu içerdiği” gibi birlik ve aynılık dayatan sorgulamalar bir kenara bırakılır. ⁴ Onun yönteminin peşinde olduğu kavramlar süreksizlik, kopuş, eşik, kırılma, dönüşüm ve değişimdir.

Söylemin çözümlenmesinde Foucault, dilsel bağlamda bazı ifadelerin doğru, bazılarının yanlış olarak belirlenmesine imkan veren koşulları araştırır. Bu araştırmada “Bu ifade hangi kurallara göre kuruldu, benzer başka ifadeler hangi kurallara göre kurulabilir?” sorusu anahtar rol oynar.

³ Michel Foucault, *Büyük Kapatılma-Seçme Yazılar*, Çev.: İsmail Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005, s.21-22; Paul Bové, *Madness, Medicine and the State*, Rewriting of the History of Madness, Ed: Arthur Still-Irving Velody, Routledge, London, 1992, s.56

⁴ Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, Çev.Veli Urhan, Birey Yay., İstanbul, 1999, s. 16; Gilles Deleuze, Foucault, University of Minnesota Press, London, 1986, s.1

Öncelikle, bir söylem bir nesne etrafında oluşur ve söylemi çözümlemek için nesneyi çözümlemek gerekmektedir. Söylemin nesnesinin incelenmesi, bir arkeologun yaptığı gibi somut olarak ortada var olanı incelemek değil, söylemsel bir ilişkiler ağının peşine düşmek demektir. Söylemsel ilişkiler ağı, söylemin oluşmasında bir zemin oluşturan belirgin hatları içerdiği gibi, görünürde nesneyle ilişkisi olmayan ancak hava gibi ortada dolaşan akışkan hatları da içerebilir. Geleneksel tarih metodolojisi bu bağlamda Foucault’nun kurmaya çalıştığı bilgi arkeolojisi için yetersizdir; tarihçi, bir olay ya da olguyla ilişkili görünen alanlarda derinlemesine analiz yapabilir ancak bilginin arkeolojisinde söyleme dahil edilenler kadar edilmeyenlerin, var olanlar kadar yok olanların da önemi bulunmaktadır. Hatta belirli bir bilgi alanında sadece doğru olarak kabul edilen ifadeleri değil, yanlış ifade gruplarını da analiz ederek, yanlış ifade kurabilmemize imkan veren koşulları da incelemeye dahil eder. ⁵ Çünkü bir birlik içeri aldıkları kadar dışarıda bıraktıklarıyla bir bütün olarak anlaşılabilir. Foucault’nun arkeolojik teşebbüsünün ana hatları, bir olayın sınırlılığı ve tikelliği içindeki esas “ifade”yi yakalamak, varoluşunu değil varoluşunun koşullarını belirlemek, aynı bağlamda yan yana gelmiyor gözükse de aynı ifadede ses olabilen başka nesnelerle bağlantı kurmak, hangi oluşum ve ifadeleri özellikle dışarıda tuttuğunu tespit edebilmektir. ⁶

Söylemi mümkün kılan koşullar, ekonomik yapılar, kurumlar, davranış biçimleri, eğitim süreçleri, sosyal yapılar, yönetim biçimleri/kurumları, insan ilişkilerini şekillendiren şartlar gibi çok geniş bir yayılıma sahiptir. Arkeolojik çözümleme, bu ağların karşılaşması, kesişmesi, çarpışması sonucu bilgiyi mümkün kılan alanı ortaya koyabilir. ⁷ Böyle bir arkeolojik çözümleme bir tarih bilgisinin ve yönteminin çok ötesinde, felsefeden edebiyata, ekonomiden dine, siyaset ve sosyoloji gibi birçok alanın dahil olduğu bir bilgiye yaklaşma stratejisi gerektirmektedir. Söylem birliğini analiz etmek için süreksizliklere, kopuşlara, kırılmalara, değişim ve dönüşümlere odaklanan Foucault, kelimeler ve şeyler arasındaki görünüşte çok kuvvetli olan bağı gevşetmektedir. ⁸

Foucault, *Deliliğin Tarihi’*nde psikiyatrik bir söylem oluşumunun arkeolojik çözümlemesini yaparak, bir bilgi nesnesi olarak delilik söylemindeki kırılmaları, kopuşları ve süreksizlikleri ortaya koymuştur. Söylem aynı olmasına rağmen Ortaçağ, Rönesans ve Klasik dönemin delilik söylemi altında aynı nesne barınmamakta, mantıken bir araya gelemeyecek

⁵ Veli Urhan, Michel Foucault ve Metodoloji, Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni Yirminci Yüzyıl Düşüncesi, C 4, 2015, s.563

⁶ Foucault, Bilginin Arkeolojisi, s.56-65

⁷ Foucault, Bilginin Arkeolojisi, s. 63

⁸ Foucault, Bilginin Arkeolojisi, s. 68; Cevriye Demir Güneş, Michel Foucault’da Söylem ve İktidar, Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, Sayı 21 s.59

kadar farklı nesneler “deli” olarak kabul edilmektedir. Foucault bu analizle psikiyatrik bir vaka olan deliliğin tıbbi süreçlerini yazmayı amaçlamamış, bir söylem birliği kurulma zorunluluğunu soruşturmayı amaçlamıştır. Foucault’nun kopuşları ve süreksizlikleri ile bir söylem birliği oluşumuna dair incelemesi, bugün hangi koşulların hangi söylemleri oluşturduğu konusunda aydınlatıcı olabilir. Bu bağlamda delilik söyleminin oluşumundaki süreksizlik, kopuş ve dönüşümler bir söylemin nesnesinin oluşumunda görünenin altında hangi sebeplerin yattığı, arkeoloji ile bağlantı kurarak ifade edersek hangi arazinin onu meydana getirdiğini ortaya koyabilir. Bir dönem ötekiliğin ana nedeni olarak belirlenen deliliğin yeni ötekilik türleriyle ilişkisi veya ilişkisizliği de bu bağlamda açığa çıkabilir.

Ötekiliğin Nesnesi Olarak Delilik Söyleminin Oluşumu

Foucault, geçmiş bütüncü ve ilerlemeci bir anlayışla, bugünün oluşmasına yavaş yavaş zemin hazırlayan bir aralık olarak değerlendirmez. Onun tarihi süreklilik, ardışıklık, gelenek, etki, gelişme ve evrim gibi ilerlemeci ve bütüncü bir yaklaşımla değil süreksizlik ve farklılık kategorileriyle, eşik, kopuş ve dönüşüm kavramlarıyla değerlendirmesi “deneyim”lere odaklanmasını gerektirmiştir.⁹ *Deliliğin Tarihi’*nde delilikten bir “deneyim” olarak bahseder; deliliği tekrar konuşturmak hala tamamlanmamış bugünün perspektifinden yeni deneyimlerin oluşum şartlarını takip edebilmeyi mümkün kılabilir. Delilik deneyimine ulaşma çabası bu nedenle sadece tarihsel ya da klinik bir çaba değil, felsefi arka planı olan fenomenolojik bir çabadır. Belirli bir epistemede bir deneyimin söylem oluşturabilmesinin hem eleştirel hem de tarihsel bir arkeolojik çözümlemesi yapılır.

Foucault’nun delilik söylemi analizi, söylem oluşumunun nesneyle bağlantılı görünen ve görünmeyen ağların kesişmesi veya çakışmasının sonucu olduğunun detaylı bir örneğidir. Foucault *Deliliğin Tarihi’*nde bir tarihçi gibi delilik nesnesini inceler ancak onun için esas sorun deliliğin ortaya çıkış yüzeyidir. Bu yüzeyin görünen ve görünmeyen hatlarının ortaya konulması, toplumun bir bölümünün “biz alanının” dışında bırakılma sürecini de ortaya koyacaktır. Delilik deneyiminin bir ötekilik deneyimi olarak benimsenmesi, yabancılığın illa ki dışarılıklı olmak zorunda olmadığına ve toplumun kendi içinde de yabancılaştırma ve dışlama mekanizmasını işletebildiğine işaret etmektedir.

Delilik söylemi, daha önce de vurgulandığı gibi, bir sürekliliğin değil kopuşun, kırılma ve dönüşümlerin içerimlendiği bir söylemdir. Foucault

⁹ Lisa Downing, *The Cambridge Introduction to Michel Foucault*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s.24-25

“Deliliğin Tarihi’ Bağlamında Toplumsal Ötekiliğin İnşasına Dair Bir Değerlendirme”
Feyza Şule GÜNGÖR

deliliğin cüzzamın mirasçısı olduğuna dikkat çekerek bu kırılmaya söylem oluşumu için önem atfeder.¹⁰ Delilik henüz bir dışlama kriteri olarak belirlenmemişken, cüzzam “normal” insanlar için anormali belirleyen bir kriterdir. Foucault deliliğin mirasını devraldığı cüzzamın tıbbi neden ve tedavilerine değil onun dışlama mekanizması için önemli olan işlevine odaklanmıştır. Cüzzama toplumun yaklaşımı ve hastalığın diğerleri için anlamı, salt tıbbi bir hastalığın dahil olamayacağı bir ayırma ve etiketleme mekanizmasını ortaya koymuştur. Hastaların, toplumdışına itilmekle beraber bir imtihan nesnesi olarak Tanrı’yla ilişkilerini de ilgilendiren hassas konumu mekanizmanın giriftliğine dikkat çekmektedir.¹¹ Bir söylem dairesi içerisinde varolanlar kadar varolmayanların ve yokoluşların da işlevsel olduğu gerçeğinden hareketle, cüzzamın ortadan kalkması Foucault’nun deyişiyle garip bir yok oluştur.¹² Normali ve anormali belirleyen nesne ortadan çekilse de o nesneye bağlanmış değer ve imgeler sarsılmaz bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Cüzzamdan sonra da, kovma, dışlama, arındırma ve sınırlar belirleme deneyimlerine muhatap olacak yeni bir Öteki’nin inşası Ben’in kuvvetlendirilmesi için ontolojik bir gerekliliktir.

Yeni ötekilik kriteri olarak delilik, belirli çağlar boyunca aynı söyleme sahip ancak farklı nesneleri ihtiva eden bir olgudur. Ortaçağ ve Rönesans’ta delilik henüz bir ötekilik sebebi değilken, toplumda serbestçe gezmeleri, hayatlarını “oldukları şekilde” idame ettirmeleri mümkün görülen kişilerdir. Delilik henüz bir söylemin merkezine yerleşmemiştir ve insani olasılıklardan herhangi biri olarak değerlendirilmektedir.¹³ Deliliğin bir ötekilik haline gelmesi, 17. yüzyılda klasik dönemin başlaması ve onun insani olasılıklardan biri olarak değil insana özgü olan aklın karşıtı olarak kabulüyle başlamıştır. Bu dönüşümdeki garip müdahale, anlaşılması ve bir bağlam içine oturtulması güç ancak yeni ötekilik türlerini değerlendirebilmek için zorunlu olan bir noktadır. Delilik söyleminin arkeolojik kazısında, bir tarihçi yöntemiyle erişilemeyecek esrarengiz nokta deliliğin önceden kayıtsız kalınan sesinin kısılma gerekliliğini neyin ortaya çıkardığıdır.¹⁴

Deliliğin sesinin kısılması ve ona karşı alınan tavrın farklılaşmış olması Foucault’nun Batı metafiziğine hakim olan hakikat fikrini eleştirel bir bakış açısıyla yorumlamasına neden olmuştur. Bir epistemede hakikat addedilenin diğerinde yanlış kategorisine alınmasındaki radikal kopuşların bir deneyim üzerinden izlenmesi, hakikatin ta kendisi olarak adlandırdığımız şeyleri sarsmaktadır. Değişmez ve sabit kabul edilen hakikatlerin tarih

¹⁰ Foucault, Büyük Kapatılma, s. 26

¹¹ Roy Boyne, “Foucault ve Derrida- Aklın Öteki Yüzü”, Bilgesu Yay., Ankara, 2009, s.16-17

¹² Michel Foucault, Deliliğin Tarihi, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yay., Ankara, 2006, s.27-28

¹³ Foucault, Deliliğin Tarihi, s.53; Downing, s.24

¹⁴ Foucault, Deliliğin Tarihi, s.133; Gutting, 2010, s.107-108

boyunca aldığı şekillerin ortaya çıkıp kaybolduğu koşulları takip etmek, çok karmaşık ve ağır bir ilişkiler ağıyla sarmalanmış bir belirsizlikle karşı karşıya kalmaktır. ¹⁵ Foucault hakikatin toplumsal ve siyasal alanla etkileşimini ortaya koymak suretiyle bilginin süreksizliklerle bağlantısını vurgulamakta ve onun muhkem ve güvenli bir temelde var olduğu iddialarını çürütmeye çalışmaktadır. Her bir çağda düşünce, o dönemin kültürünü, akademik ve siyasal yapısını alttan alta besleyen ve işleyen bir gücün hakimiyeti altındadır. Foucault’nun “episteme” dediği bu yapının değişmesi, “başka türlü” düşünmemiz için kavrayış tarzımızda bir kopuş ve dönüşümün gerçekleşmesiyle mümkündür. Foucault bir epistemedan öbürüne geçmeye neden olan mutasyonun radikal yapısının tarihsel veriler üzerinden çözümlenemeyecek bir etkileşimler ağını dikkate almayı gerektirdiğini düşünür.¹⁶ Bir söylem nesnesinin ortaya çıkması için siyasi, tarihi, ekonomik, akademik, sosyal ve dini bağlam ve yapılar, nesnenin başka nesnelerle benzerlik, farklılık, yakınlık, uzaklık ve dönüşüm ilişkilerini gerçekleştirebilmesi için gerekli şartlar gibi birçok amil episteme dönüşümüne kaynaklık etmektedir. ¹⁷ Bir epistemenin dönüşümü pratik deneyimlerde güçlü yansımalar bulur. Ortaçağ ve Rönesans’ta insan olmanın olanaklarından biri olarak kabul edilen deliliğin, Klasik dönemde dışlama ve kapatma nedeni olarak belirmesi episteme değişiminin pratiğe yansımalarının örneklerinden biridir. Kilisenin velayetinden kurtulmuş merkezileştirici bir devlet yapısının ortaya çıkışı, yoksulluğa yönelik tutumların değişmesi, yeni bir iş ahlakının ortaya çıkışı, iktisadi durgunluk, savaşlar, kıtlıklar, salgın hastalıklar, demografik gerilemeler gibi toplumsal değişimlerin alttan alta bir episteme dönüşümüne neden olması, deliliği toplumsal düzensizliğin bir kaynağı haline getirmiştir. Artık Klasik çağda, Ortaçağ ve Rönesans’taki anlayıştan “başka türlü” bir düşünce yapısı hakim olmuş ve aynı nesne farklı çağlarda farklı anlam ve değerlerle sınıflandırılmıştır. ¹⁸

Toplumda “oldukları halde” var olmalarına izin verilmeyen ve kapatma deneyimine maruz kalan, yeni ötekilik kütüklerine dahil edilen veya çıkarılanların analizi, normal ve anormali ayıran ve belirleyen gücü takip edebilmek için bir fikir verebilir: sefihlik, alıllık, sakatlık, fahişelik, dilencilik, meczupluk, büyücülük, kahinlik, falcılık, eşcinsellik, savurganlık, kural tanımazlık, tembellik, aile düzenine karşı çıkmak, gizli ilişkiler yaşamak ve utanılacak evlilikler yapmak.¹⁹ Tıp ve siyaset arasındaki garip bir iktidar

¹⁵ Christian Delacampagne, 20. Yüzyıl Felsefe Tarihi, Çev.:Devrim Çetinkasap, İş Bankası Yay., İstanbul 2012, s.283-284

¹⁶ David West, Kıta Avrupası Felsefesine Giriş, Çev.: Ahmet Cevizci, Paradigma Yay.,2008, s.285

¹⁷ Foucault, Bilginin Arkeolojisi, s. 63

¹⁸ Foucault, Deliliğin Tarihi, s. 89; Delacampagne, s.287-88

¹⁹ Foucault, Deliliğin Tarihi, s. 140

“Deliliğin Tarihi’ Bağlamında Toplumsal Ötekiliğin İnşasına Dair Bir Değerlendirme”
Feyza Şule GÜNGÖR

toplumsal düzensizliklerden sorumlu tutulan bütün “işe yaramayanların” üzerinde, yönetim, idare, asayiş, yargı, ıslah ve ceza yetkisine sahip olmakta ve içeride veya dışarıda olmanın koşullarını belirlemektedir. ²⁰ Delilik söylemi altında bir araya toplanan kişiler arasında tıbben ortak bir nokta bulunamayacak olması, söylemin tarihinin aporiler, içsel çelişkiler, temelsizlikler içinde bir akış oluşturduğunu ortaya koyar. Tümdengelimli olmayan bir sisteme göre anlaşılmaz bir şekilde kalabalıklaşan bu dairedaki kişilerin, şeytanlaştırılıp normal hayatın uzağına itilmeleri bir söylem oluşturulmasının alışıldık zeminidir. ²¹ Bir söylemi oluşturan şeylerden biri olarak öne sürebileceğimiz “nesnelerin birliği” hipotezi yukarıda verilen örnekler sonucunda çürütülmüş olmaktadır. Foucault’nun *Bilginin Arkeolojisi*’nde kullandığı ve yanlışlığının çok kolay ispatlandığını söylediği “birbirinden farklı biçimlerinin içinde, zamanın içinde dağılmış bulunan ifadeler, bir ve aynı nesneye bağlı iseler bir birlik oluştururlar” hipotezi delilik söylemi ile bir kez daha yanlışlanmıştır. ²²

Delilik Bağlamında Toplumsal Ötekiliğin İnşası

Foucault’nun delilik söyleminin farklı epistemelerde farklı algı ve yaklaşım biçimlerini beraberinde getirmesini ve karmaşık bir kültürel, siyasal, iktisadi ve bilgi kuramsal tarih tarafından şekillendirilmesini kanıtlama çabası ötekilik inşasında kurumsallaştırma biçimlerinin sorgulanması için önemlidir. *Deliliğin Tarihi*’nin tarihsel olay ve olgulardan öte işaret ettiği ve tarihsel bir çalışmayı felsefi kılan boyutu bir dışlama iktisadını ortaya koymasındadır. Dışlama uygulamasının siyasi, tıbbi, mali, kültürel ve dini alt yapısı öznelere değişse de yeni türler oluşturma fonksiyonlarını devam ettirmektedirler.

Foucault cüzzamın boşalttığı ötekilik konumunu deliliğin doldurmasını Batı düşüncesi açısından alışlageldik bir strateji olarak değerlendirir. Tarih boyunca Aynı ve Başka arasında tükenmeyen bir çatışma olmuştur; bu çatışma doğal bir şekilde var olmadığında ise icat edilmiştir. Bu mücadeleler Parmenides ve Platon’a kadar uzanan bir geleneğin yansımalarıdır. Düzenleme ve dışlama mekanizmasının zorunluluğu, Aynı’nın kendisini, kimliğini, varoluşunu ona göre yorumlayacağı bir karşıt ihtiyacından kaynaklanmaktadır.²³ Derrida’nın da sık sık vurguladığı gibi, Batı metafiziğinin özdeşlik ve mevcudiyet düşüncesiyle temellenmesi, Aynı’nın kendini merkeze alarak eksenler oluşturmaya neden olmuştur.

²⁰ Thomas Szasz, *Deliliğin İmalatı*, Çev.: Gözde Genç, Yerdeniz Yay., İstanbul, 2007, s.279

²¹ Tamsin Spargo, *Foucault ve Kaçıklık Kuramı*, Çev.: Kaan H.Ökten, Everest Yay., İstanbul, 2000, s.15-20

²² Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, s. 56-57

²³ Megill, s.283

Aynı ve Başka diyalektiğinin düşünsel anlamda meşruiyetini devam ettirmesi yeni toplumsal ötekiliklerin yaratılmasını da meşru kılacaktır.²⁴ Aynı, kendini hakikate sahip kabul ettiğinde bu hakikate sahip ve layık olmadıklarını düşündüklerini çemberin dışına itecektir.

Genel geçer felsefi gelenek kendisini ötekine karşı konumlandıran özdeşlik ve mevcudiyete dayansa da özellikle 18. yüzyıldan sonra dışlama ve yabancılaştırma mekanizmaları başka bir boyut almıştır. Hegel’in efendi/köle diyalektiği bağlamında tarihselleştirdiği sorun, Ben’in kendini ancak Öteki (das Andere) ile mücadele ettiği ölçüde egemen özne olarak kurabileceği yolunda genel bir kanı haline getirilmiştir. Kearney’in ifadesiyle Modern Batı felsefesi tarihi uzun bir reddetme ayini haline gelmiştir.²⁵ Hegel’in meşhur köle-efendi diyalektiğinin yansıttığı gibi Ben’i kuvvetlendirmek, onun kimliğini oluşturma ve güçlendirmesini sağlamak için günah keçisi olarak seçilen bir öteki daima bulunmuştur. Varlığın bildik düzeninden farklılaşan, aynılığın standartlarına uymayan, normalin, tolerans marjının dışına çıkanlar Öteki olarak belirlenmekte ve bir tür “günah keçisi” muamelesi görmektedir.²⁶

Günah keçisi tayin etme stratejisi, modası geçmiş bir eğilim değildir; bilakis modern toplumlarda yöntemleri farklılaşsa da dışlama mekanizmasının en önemli unsurlarından biridir. Özellikle toplumun kaos dönemlerinde, sıkıntılardan sorumlu tutulan ötekiler ya tecrit edilerek ya da çeşitli düzenleme stratejileri kullanılarak ortadan kaldırılma faaliyetine girilir. Günah keçisi tayin etme stratejisi, ötekini tecrit ederken biz’i sıkılaştıran, topluluğu bir arada tutup biz kimliğini güçlendiren önemli bir stratejidir. Topluluğa dahil edilenler (biz) ve dışarıda bırakılanlar (onlar) diyalektiği, bir nevi “arı olanın kirli olandan” ayrılması sürecidir.²⁷ Öteki’nin ayrılması, çerçeve içine alınması biz olanı da belirginleştirmekte ve normal ve anormal bir ölçüt olarak belirlenmektedir. Toplumsal kimlik sabit ve statik bir yapıda olmadığı için, bu kimliğe yüklenen değerlerin değişmesi/dönüşmesiyle birlikte bu değerlere tehdit olarak görülenler de değişmektedir. Öteki konumu toplumsal kimliğe tehdit olarak görülen farklı öznelerle doldurulabilmekte ve farklı ötekilik türleri oluşturulmaktadır.

Dışlama mekanizmasının işleyişinin tek bir kurum ya da grubun tekelinde olmaması ve stratejik bir ağ içerisinde varlık göstermesi gücünü de yayılımcı ve etkin bir niteliğe dönüştürmektedir. Bu ağın oluşturduğu iktidar, yabancılık ve ötekiliğin sistemli bir kurgu olarak inşasını sağlamaktadır.

²⁴ Alain Badiou, Etik, Çev.: Tuncay Birkan, Metis Yay., İstanbul, 2016, s.33

²⁵ Richard Kearney, Yabancılar, Tanrılar ve Canavarlar, Ötekiliği Yorumlamak, Çev.: Barış Özkul, Metis Yay., İstanbul 2012, s.22

²⁶ Megill, 2008, s. 293; Spargo, 2000, s. 16-20

²⁷ Kearney, s. 41

Foucault’nun delilik analizinin bir tarih dökümünden ötesi olması yabancılık ve ötekilik türlerini inşa eden gücü ve onun sistemini ortaya koyma çabasından ileri gelmektedir. Onun analizinin merkezinde iktidar kavramı yer alır; bu gücün özünü yanlış anlamak onun yansımaları olan deneyimleri sadece tarihsel birer kayıt olarak okumakla sonuçlanacaktır. İktidarı bir devlet aygıtı, hukuk ve siyasetle şekillenen bir yapı olarak görmek onun çeşitli tezahürleri karşısında körleşme tuzağına yakalanmaktır. İktidarın yayılımcı niteliğini idrak edemeyip sadece devleti ve hukuku işaret etmek, iktidarı sahip/malik olunan bir şey olarak görmek kendi kendini üreten bir gücü anlayamamaktır.²⁸ İktidar bir etkileşim tarzıdır, tek bir mekanizma veya kaynağa dayandırılmaz; gücünü de bu her yere sirayet etmişlikten almaktadır. Bu gücün merkezsiz olması onun en güçlü yanıdır. Belirli bir merkez olsaydı ona karşı gelmek, onun çizdiği dairenin içine girmemeye çalışmak mümkün olabilirdi. Ancak kendini küçük kurumlar halinde hayata dahil eden bu güç, dışlama şekillerini değiştirerek varlığını devam ettirmektedir. Merkezi olan bu iktidar, bir kişinin ya da grubun elinde olan güç, bir kurum bir yapı değildir; bir toplumda karmaşık bir stratejik duruma verilen addır.²⁹ Belirli bir epistemede insanların önceki dönemden “başka türlü” düşünmesi, bu gücün bireylerin düşüncelerini, bedenlerini, duygularını, tutum ve davranışlarını yönlendirmesiyle mümkündür. Biz ve Onlar karşıtlığına bağlı bir ötekilik tesisi, sürekli dolaşımda olan bir mekanizmanın ürünü olup, “her yerde ve hiçbir yerde” olan merkezsiz güçler tarafından kurgulanır. Ölçütlerin farklı epistemelere, farklı toplumsal koşullara göre değişmesi bu aygıtın gücünü azaltmamakta bilakis güncellenerek devamını sağladığı için sağlamlaştırmaktadır.³⁰ Bu ağ sabit, hareketsiz bir ağ değil bilakis yayılımcı, dağılmış ve birbirine bağlı olmayan çoklu ağlara nüfuz ederek, sürekli yer değiştiren bilgi ağlarıyla etkileşimini kuvvetlendirerek kendisi de dönüşen bir güçtür. Bu gücün çağımız için de yeni ötekilik türleri üretmeye devam ettiğine olmakta olan bir süreç içerisinde tanıklık etmekteyiz. Cüzzamın yerini deliliğin alması, deliliğin tıbbileştirilmesi ile yeni ötekinin belirlenmesi gibi süreçler bu çağ için teknolojik gelişmelerin de işin içine girdiği girift bir süreci beraberinde getirmiştir. Ötekilik artık daha akışkan bir forma bürünmüştür.

Çağın güncel ötekileri, “sürgün, mülteci, göçmen” adı altındaki yabancılar, yeni günah keçisi olarak görülerek dışlama pratiklerine maruz kalmaktadır. Ulusal, kültürel ve ekonomik güvenlik gibi gerekçelerden hareketle, bu kişiler yeni bir kovma tarihinin özneleri olmaya başlamışlardır.

²⁸ West, s. 279

²⁹ Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, Çev., Işık Ergüden-Osman Akınhay, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005.s. 240-247; Deniz Kundakçı, *Max Weber*. Say Yay., İstanbul, 2016, s.59-65

³⁰ Michel Foucault, *Yapısalcılık ve Post-Yapısalcılık-M. Foucault ile Bir Söyleşi*, Birey Yay., İstanbul, 2001, s. 53; Bové, s.51

Ülkenin güvenliğini tehdit eden, ekonomisini zayıflatan, toplumun genel yaşayış ve ahlakını bozan gruplar olarak etiketlenenler, toptancı bir yaklaşımla ötekileştirilmekte ve düşmanlaştırılmaktadır. Genel Hastane’de delilik ismi altında farklı nitelikteki insanların toplanmasına benzer şekilde, ortak noktaları yersizlik olan insanların yabancı adı altında düşman öteki olarak kabulü kovma stratejilerinin güncel versiyonlarından biridir. Düşmanlaştırılan öteki toplumun kendi içinden olabileceği gibi dışından da olabilir hatta bu toplumsal birliği sağlama açısından daha kullanışlı bir strateji olarak görülmektedir.³¹

Çağın yeni ötekiliği, delilik gibi güçlü bir söylem haline gelmeyen ama pratikte kovma ve dışlama uygulamalarının tümüne maruz bırakılan mültecilik/göçmenlik için kültürel, dinsel, yaşamsal farklılıklar ayrışma temeli olarak lanse edilmektedir. Ekonomik, sosyal, kültürel, dini, siyasal, tıbbi ve akademik iktidarların ortaklaşa hareket ettiği ve “sadece varlığını sürdürmeye çalışan öteki ile felaket getiren öteki” arasında bir ayrım yapmanın anlamsızlığını dayattığı bir toplumsal bilinç oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu kişilerin beraberinde kaosu, kargaşayı ve terörü getiren kişiler olarak kabulü çeşitli ağlarca desteklenmekte ve bu anlayışın topluma yayılımı sağlanmaktadır. Dışlama mekanizmasının gücünü dönüşüm kabiliyetinden alması, bu yeni ötekilik türüne dair söylemlerde rahatlıkla izlenebilir. Irkçılığın bir söylem olarak değerden düşmesiyle, ben ve öteki arasındaki sınırın kültürel ve dinsel farklılıklara evrilmesi aynı dışlama mekanizmasının farklı bir kanalı devreye sokması olarak değerlendirilebilir.

Bu sistematik inşa, *Deliliğin Tarihi’*nde Ortaçağ’da dokunulmayan delileri kapatmayı uygun gören ve daha sonraki dönemlerde kapatma üretime katkıda bulunmadığı için tedavi yöntemleri geliştirme yoluna giden sürecin benzer şekilde işletilmesidir. Foucault’ya göre cüzzamlılar salgını durdurmak için kovulmamışlardır, 1657’ye doğru Paris’te halkın yüzde biri “toplumdışılardan” kurtarılmak için kapatılmamışlardır, hareketin öteki oluşturma zorunluluğuyla kopmaz bir bağlantısı vardır. Deliliğin Tarihi’nde gördüğümüz tıptan iktisada, dinden siyasete, edebiyattan felsefeye çok geniş ve derin bir boyutu olan etkileşimler ağı sonucu toplumsal kimliğe uymayan varlık sergileyenlerin dışlanması, kendi kimlik mantığına uymayanı dışlayan logosantrik bir tavidir. Dışlama mekanizmalarının bir hakikat yaratması ve bu hakikate uygun kimlikler oluşturmaları, bu hakikatin dışında kalanların da dışlama edimine maruz bırakılmaları özdeşlik anlayışının toplumsal yansımalarıdır.

³¹ Kearney, s. 87

Sonuç

Michel Foucault *Deliliğin Tarihi*’ni yazma amacını “deliliğin gidişatındaki sıfır noktasına, farklılaşmamış bir deneyim olduğu noktaya geri dönmeye çalışmak ve bilgi tarafından zapt edilmeden önceki haliyle yalın deliliğin tarihini yazmak” olarak ifade etmiştir. Delilik, sosyal bilimlerin çoğu kavramı gibi, tarihsel olarak ardarda düzenli süreçler sonucunda belli bir forma ulaşmış bir mefhum değil bilakis delilikle görünürde hiç bağlantısı olmayan bir etkileşimler ağının müdahalesiyle dönüşmüş bir söylemdir. Foucault’un arkeoloji projesi, ötekiliğin felsefi idrak ufkuna geri dönmesini ve dışlama mekanizmalarına dikkat çekilmesini sağlamıştır. Onun deliliğe dair arkeolojik çabasını bir hakikat eleştirisi olarak değerlendirmek de mümkündür. Tarih boyunca hakikat dediğimiz şeylerin toplumsal ve siyasal alanla etkileşimler sonucu geçirdiği dönüşümlerin ortaya konulması, bilginin oluşumundaki sağlam zemine dair ön kabulleri de sarsmaktadır. Bilgi bütüncül yaklaşımların ileri sürdüğü gibi sürekliliklerin ve ilerlemelerin sonucunda değil süreksizliklerin, kopma ve dönüşümlerin eşlik ettiği kırılmalarla oluşmaktadır.

Foucault’nun çözümlemesinden biri teorik biri pratik düzlemde olmak üzere temel iki sonuç çıkarılabilir. Teorik sonuç, hakikat addedilen şeylerin çoğunun değişmez bir anlamı olmaktan ziyade toplumsal ve siyasal koşulların şekillendirdiği geçici gerçeklikler olduğudur. Buna göre, düşünce tarihi sürekliliklerin değil süreksizliklerin, kopuşların tarihidir. Her episteme bir şey hakkında konuşmayı ve düşünmeyi mümkün kılan, hatta yanlış ifadelerin kurulumuna bile olanak sağlayan koşulların oluşturduğu bir atmosferdir. Foucault, arkeoloji yöntemi ile bu atmosferi çözümlemek istemiştir. Çözümlemedeki amacın bizim pratik sonuç olarak belirlediğimiz yeni atmosferlerin oluşumunu takip etmekle ilgisi bulunmaktadır.

İçinde bulunduğumuz çağ, bir sınırlar çağıdır. Bu sınırlar, tarihte belki de hiç olmadığı kadar akışkan bir yapı arz etmektedir. Normali ve anormali belirleyen sınırlar günlük pratiklerdeki çeşitliliğe ve marjinalliğe sınırsız özgürlük tanıyor gibi görünmekte, bu alanlardaki farklılıkları bir ötekilik nedeni olarak görmemekte ancak başka ötekilik türleri yaratmaya devam etmektedir. *Deliliğin Tarihi*’nde Foucault’nun özellikle dikkat çektiği husus Genel Hastane’ye kapatılanların oluşturduğu garip paydaydı. Bu kişiler, tıbbi açıdan değil toplumsal ve ahlaksal bir hastalıkla suçlanmakta ve siyasal ve iktisadi koşullarla belirlenen bir toplumsal düzenin sınırları dışında kalmaktaydılar. Bu dairenin içinde yer alanların toplumsal öteki haline gelmelerinde düşkünlüğün ve fakirliğin ahlaksal bir arıza olarak değerlendirilmesinin payı büyüktü. Aynı dışlama mekanizması, bir diğer epistemde kapatma yerine üretime katkıda bulunmaları için sağlıklarına kavuşmaları amacıyla tedavi yöntemleri icatlarına yönelmişti. Foucault’nun dışlama mekanizmasının çok boyutluluğunu ve işleyişini bir nesne üzerinden kanıtlama çabasının anlamı bu noktada ortaya çıkmaktadır. Foucault,

bugünün tarihini yazma iddiasındadır; şimdi’yi şekillendirmek geçmişte benzer söylemlerin kurulma aşamalarını çözümlemeyi gerektirir. Ancak geçmişe erişim sıkı bir denetime tabidir; Foucault’nun ısrarı bu denetimin kodlarını çözümlemektir. Aynı dışlama mekanizması, en yoğun ve ağır bir şekilde yabancıları (göçmen/sürgün/mülteci) düşmanlaştırılmış öteki haline getirerek bugünün tarihinin yazımında etkin rol oynamaktadır. Kovma ve dışlama tarihinin özneleri değişse de, o stratejik güç aynı imgeyi hala canlı tutmaktadır.

KAYNAKÇA

- BADIOU, Alain, *Etik*, Çev.: Tuncay Birkan, Metis Yay., İstanbul, 2016
- BAYAR, Işıl, “Tarih Anlayışları Bakımından G.W.F. Hegel, F. Nietzsche ve M. Foucault”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2004 / Cilt: 21 Sayı: 2, ss. 245-252
- BOVÉ, Paul, *Madness, Medicine and the State, Rewriting of the History of Madness*, Edit: Arthur Still-Irving Velody, Routledge, London, 1992
- BOYNE, Roy, *Foucault ve Derrida- Aklın Öteki Yüzü*, Bilgesu Yay., Ankara, 2009
- DELACAMPAGNE, Christian, *20. Yüzyıl Felsefe Tarihi*, Çev.:Devrim Çetinkasap, İş Bankası Yay., İstanbul 2012
- DELEUZE, Gilles, *Foucault*, University of Minnesota Press, London, 1986
- DOWNING, Lisa, *Introduction to Michel Foucault*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008
- FOUCAULT, Michel, *Bilginin Arkeolojisi*, Çev.:Veli Urhan, Birey Yay., İstanbul, 1999
- _____, *Yapısalcılık ve Post-Yapısalcılık-M. Foucault ile Bir Söyleşi*, Birey Yay., İstanbul, 2001
- _____, *Büyük Kapatılma-Seçme Yazılar*, Çev.: İsmail Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005
- _____, *Özne ve İktidar*, Çev.: Işık Ergüden,Osman Akınhay, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005
- _____, *Deliliğin Tarihi*, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yay., Ankara, 2006
- GUTTING, Gary, *Foucault*, Dost Yay., Ankara, 2010
- GÜNEŞ DEMİR, Cevriye, “Michel Foucault’da Söylem ve İktidar”, Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, Sayı 21 ss.55-69, 2013
- KEARNEY, Richard, *Yabancılar, Tanrılar ve Canavarlar, Ötekiliği Yorumlamak*, Çev.: Barış Özkul, Metis Yay., İstanbul 2012
- KUNDAKÇI, Deniz, *Max Weber*. İstanbul: Say Yayınları, 2016
- MEGILL, Allan, *Aşırılığın Peygamberleri: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida*, Çev.: Tuncay Birkan, Ayraç Yay., Ankara, 2008
- SPARGO, Tamsin, *Foucault ve Kaçıklık Kuramı*, Çev.:Kaan H.Ökten, Everest Yay., İstanbul, 2000
- SZASZ, Thomas, *Deliliğin İmalatı*, Çev.: Gözde Genç, Yerdeniz Yay., İstanbul, 2007
- URHAN, Veli, “Michel Foucault ve Metodoloji”, Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni Yirminci Yüzyıl Düşüncesi, C 4, ss.561-597, 2015
- WEST, David, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, Çev.: Ahmet Cevizci, Paradigma Yay., İstanbul, 2008